

*LITERATURA POPULARĂ ÎN LUMINA TIPARULUI.
BIBLIOFILIE ROMÂNEASCĂ ÎN COLECȚIILE
BIBLIOTECII NAȚIONALE A ROMÂNIEI*

Andreea Răsboiu *

Studiul de față reprezintă o cercetare documentară, menită să aducă în lumină comorile literare și bibliofile, aflate la temelia beletristicii românești și existente astăzi în patrimoniul Bibliotecii Naționale a României, a căror semnificație întru devenirea limbii și culturii noastre, în forma lor cea mai aleasă, capătă noi și noi valențe.

Bibliotecii Naționale a României, posesoare a unora dintre cele mai însemnate valori documentare din tezaurul național, îi revine, astfel, datoria morală de a asigura dăinuirea acestora și transmiterea specificului cultural românesc peste veacuri.

Între colecțiile sale patrimoniale se remarcă aceea de bibliofilie românească, alcătuită din cărți vechi și rare, mărturii ale evoluției culturii scrise în țara noastră. Fondul oglindește, în egală măsură, atât momentele de referință ale istoriei tiparului acestui spațiu, cât și culmile artei grafice autohtone. Un loc aparte îl ocupă *Liturghierul slavonesc* din 1508, cea dintâi realizare a ieromonahului Macarie, ce deschide perioada de peste trei sute de ani, desemnată de cercetători drept etapa veche a creației tipografice românești, precum și *Apostolul* logofătului Dimitrie Liubavici și al călugărului Moisi, apărut la Târgoviște, în anul 1547, unicul exemplar cunoscut din țară. De mare valoare documentară și artistică sunt tipăriturile diaconului Coresi, incluse în colecție, precum *Triod slavonesc* (Brașov, 1578), *Sbornic slavon* (Saș-Sebeș, 1580), *Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură* (Brașov, 1581), cât și cele legate de numele personalităților imense ale mitropoliților Varlaam, Simion Ștefan, Dosoftei și Antim Ivireanul, ca de pildă *Cazania* (Iași, 1643), *Noul Testament de la Bălgrad* (Alba-Iulia, 1648), *Psaltirea în versuri* (Uniev, 1673), *Carte sau lumină* (Snagov, 1699), *Liturghier grecesc și arăbesc* (Snagov, 1701), *Anthologhion adecă floarea cuvintelor* (Râmnic, 1705), pentru a aminti doar câteva dintre aceste lucrări de excepție. Însemnătatea fondului este desăvârșită prin operele capitale, *Biblia lui Șerban* (București, 1688) și *Biblia lui Samuil Micu* (Blaj, 1793), primele noastre traduceri integrale ale Sfintelor Scripturi, care constituie adevărate monumente ale limbii și spiritualității românești.

Toate aceste repere demonstrează pronunțatul caracter religios, cunoscut de activitatea editorială locală, sub înrâurirea bizantino-slavă. Deși tiparul a evoluat, în general, într-un ritm mai lent, având o „producție modestă, de atelier, rod al unei tehnologii bazate mai mult pe activitatea manuală, anevoioasă, și mai ales, aflată,

* Biblioteca Națională a României.

în mare parte, direct sub monopolul bisericii care consacra tradiția” (Râpă-Buicliu 2000: 187), prin prezența în lăcașurile de cult și gradul mare de circulație, atins în întreaga arie geografică românească, fapt atestat și de frecvențele însemnări manuscrise regăsite în aceste tomuri, operele zămislite au contribuit fundamental la dezvoltarea societății, alimentând ideea de libertate, de unitate națională și de limbă în conștiința românilor. În plus, pe teritoriul transilvănean, cartea românească a reprezentat un mijloc de expresie și acțiune în afirmarea ortodoxiei, greu încercate în acele timpuri.

Progresele înregistrate în plan socio-cultural, amploarea cunoscută de învățământul românesc, emanciparea națională, mijlocită mai ales de reprezentanții Școlii Ardelene, au determinat diversificarea priorităților de lectură și, implicit, sporirea producției de carte în limba română. Totodată, începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea, imprimerii, precum cea de la Sibiu, a lui Petru Bart – membru al unei adevărate dinastii de tipografi, cu aplecare către interesele cititorilor români – reușesc să învingă monopolul ecleziastic, publicând scrieri originale – istorice, filologice, didactice – ori cărți populare, cunoscute peste tot în lume, care au circulat până atunci, și la noi, în diferite variante, în paginile codicelor medievale.

Acestea din urmă alcătuiesc literatura profană sau, după cum o denumea cel mai dedicat cercetător al ei, profesorul și bibliotecarul secției de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, Nicolae Cartoian, literatura poporană, cea care, potrivit acestuia „a deschis sufletului românesc de pe vremuri o largă perspectivă spre tărâmul miraculosului magic și creștin, spre lumina feerică a Orientului: legende pioase, pline de grație naivă despre familia sfântă și viața Mântuitorului în cadrul patriarhal al vieții de sat; descrieri pline de culoare despre palatul reginei Candachia, cu pereții de pietre nestemate, cu mese de diamant, cu scaune de aur, cu pahare de smarald și de safir; lampa fermecată a lui Aladin, din O mie și una de nopți, cu lumea de califi și viziri, de haremurii și cadâne, cu Bagdadul plin de grădini în floare și de fântâni cu apă răcoroasă” (Cartoian 1974, I: 1–2).

Texte populare, fie din registrul creștin – legende apocrife, hagiografice, liturgice – fie din sfera mai lumească, a legendelor istorice și a romanelor, au pătruns în beletristica noastră, ca traduceri și adaptări succesive, de cele mai multe ori ale unor versiuni intermediare în limbi slave, și, foarte rar, direct după originalul bizantin, italian sau german. Aceste scrieri s-au contopit cu mentalitatea culturală, folclorul și spiritul autohton, căpătând accente de originalitate, recunoscutibile în realitățile vieții românești din acel timp și spațiu.

Cărțile populare, în ediții prime sau ulterioare, nu lipsesc din fondul de bibliofilie al Bibliotecii Naționale a României. Pot fi consultate aici lucrări precum *Alexandria*, *Esopia*, *Viața lui Bertoldo*, *Halima*, *Floarea darurilor*, *Alfavită suflăscă*, *Oglinda omului celui din lăuntru*, ieșite de sub teascurile centrelor tipografice locale din secolele XVIII–XIX.

Cel mai bine reprezentată în colecțiile bibliotecii este, așa cum era de așteptat, *Alexandria*, opera care a cunoscut cele mai multe reeditări, bucurându-se de aprecierea generațiilor succesive de cititori. Romanul de aventuri, construit în jurul expedițiilor lui Alexandru Macedon în Orient, care contopește tradiția istorică

și miturile populare, a reprezentat lectura predilectă, la o vârstă fragedă, inclusiv a scriitorului Ion Heliade-Rădulescu, după cum însuși mărturisește acesta în lucrarea *Dispozițiile și încercările mele de poezie*: „Învățam grecește, cum se învăța pe atunci, Octoih și Psaltire: nu înțelegeam nimic. Într-o duminică am văzut la poarta bisericii Crețulescului lume multă adunată; am stat și eu să văz ce este: Un fecior sau vizitiu citea în gura mare Alexandria, și câți treceau pe drum se oprea și asculta. Când m-am oprit eu, citirea venise din preună cu Alexandru până la Ivantie împărat, unde zice: «mira tebe brate șcl» Nu mă putui deslipi de acolo ascultând descrierea acelu loc plin de răcoare, de verdeață, și adepăt de fântăni cu apă vie. A trebuit să tacă acel omu minunat pentru mine (vizitiul zic) ca să fug și eu d-acolo. Am venit acasă și am cerut foarte rebel, plângând să-mi dea doi lei să cumpăr o carte. [...] A trebuit să mi se dea banii, și alergaiu îndată și-mi cumpăraiu cartea prețuită, și plină de minuni. [...] Începuiu a citi; și în patru zile isprăviu Alexandria din scoartă până-n scoartă. [...] Plecam dimineața să merg la școală, dar mă întorceam pe altă uliță, intram prin grădină și pe după case, pândind să nu mă vază nimeni, mă urcam în podu; mă băgam subt un coș și acolo citeam vitejiile lui Alexandru cel Mare cum s-a bătut cu racii, cu furnicele și cu Por împăratul” (Heliade-Rădulescu 1864: 117–118). De asemenea, versurile din *Satiră duhului meu* de Grigore Alexandrescu sunt edificatoare „Nu mai ești tu acela care-n copilărie/ Știi pe dinafară vestit – Alexandrie,/ Și viața ciudată a unui crai cuminte/ Care lăsa pe dracu fără încălțăminte?” (Alexandrescu 1997: 6).

Această colecție de scrieri și legende, culese în Egipt, în plină perioadă elenistică, de un autor anonim (Cartoian 1974, I: 270), și contopite în romanul care a traversat veacurile, până să ajungă să producă o asemenea încântare publicului nostru, a cunoscut un parcurs impresionant. De la arhetipul bizantin s-a trecut la versiuni latine, precum „*Historia Alexandri Magni regis macedoniae de proeliis*” din secolul al X-lea, și, în final, la varianta de redacție sârbă, care, în concepția lui Nicolae Cartoian¹, reprezintă izvorul tuturor copiilor românești, de altfel rodul unei traduceri unice, reluate de fiecare dată.

Biblioteca Națională a României,
Cabinetul de Manuscrise

¹ În teza sa de doctorat din 1920, intitulată *Alexandria în literatura românească: noi contribuții* și publicată doi ani mai târziu, la Editura Cartea Românească, Cartoian demonstrează

Între manuscrisele românești ale Alexandriei, se cuvine a aminti și o variantă, mai puțin cunoscută publicului larg, aflată în paginile unui miscelaneu, intrat în colecțiile Bibliotecii Naționale a României, în anul 1981, cu numărul de inventar 17 867, care mai conține și următoarele nouă texte: [*Versuri asupra lumii*]; *Cazanie pentru vecinica și fără sfârșit muncă și pentru înfricoșata și dreapta judecată*; *Când s-au rugat prea curata fecioară, stăpâna noastră, de Dumnezeu născătoare, în muntele Eleonului, ca să vadă muncile iadului*; *Cazanie de învățătură pentru dragoste a sfintei besearici*; *Cazaniia la coconi mici*; *Cazaniia la morți scoasă*; *Cazanie de învățătură și de dojană*; *Istoriia Țării-Rumânești și a Bucureștilor săracii*; *Trepesniic adică de semnile oamenilor cum arată în jos, anume*.

Dată 1776, această copie a *Alexandriei* este scrisă de „Vasilie Dimitriovici zugraf ot Sibiceu de jos prin osteneala și toată cheltuiala lui”, după cum indică însemnarea de pe fila 80. Textul, redactat cu cerneală neagră și chinovar, este ornamentat cu letrine, frontispicii, viniete cu împletituri, motive vegetale, dar și balauri cu două capete, precum și prin trei miniaturi, în verde, roșu și negru, care înfățișează personaje ale cărții sau sunt de inspirație biblică. Astfel, pe verso-ul filei 30, apare Por Împărat, adversarul lui Alexandru Macedon, care „împărăția la răsărit în India”², călare pe un cal brun și înzestrat cu nenumărate arme, atât veșmântul său, cât și al murgului, fiind redată în detaliu. Ilustrația poartă legenda „Marele Împărat Por și tocmai cu Dumnezeu din cer”. Al doilea desen, realizat la fila 35, mai puțin colorat, prezintă, în planul superior, cel mai probabil, pe însuși eroul romanului, călare pe al său Ducipal – varianta sârbească a numelui Bucephalus, folosită și în manuscrisul de față – iar în planul inferior, oastea acestuia. Ultima miniatură, de pe verso-ul filei 41, denotă atitudinea profund religioasă a copistului-zugrav, care introduce tema biblică a vrăjmașiei dintre șarpe și femeie, textul însoțitor al ilustrației „Șărpilor să păziți călcăile muierii și ea să vă păzească capetele, Dumnezeu au zis”, făcând referire clară la cunoscutul verset din cartea Facerii.

Curioasă rămâne precizarea de pe fila 80, privind traducerea cărții din limba greacă. În 1926, când, pentru prima dată, manuscrisul era descris în „Revista istorică” de către posesorul său de atunci (Giurescu 1926: 311–313), acesta intra și în atenția lui Nicolae Cartoian, determinându-l să sublinieze originea sârbească a tuturor copiilor românești, varianta de față neconstituind o excepție: „deși copistul pretinde că este traducător și că l-a tradus el din grecește, totuși înfățișarea sârbească a numelor proprii și formulele de salutare slavă îl dezminț” (Cartoian 1974, I: 275). Într-adevăr, textul oferă mai multe astfel de exemple, ca de pildă *Izbraneae*, *Olimbiada*, *Râmul ori formula religioasă*, aflată la fila 66, „*B[o]gu našemu slava i diržava, vo vekii, amiiin*”, adică „Dumnezeului nostru slava și puterea, în veci, amin”, în traducerea realizată de cercetătoarea Florentina Zgraon, care a studiat manuscrisul, publicând un amplu articol în revista „Studii și cercetări lingvistice” (Zgraon 2000: 510).

aceste teorii, pe baza fonetismului slav al numelor proprii, a sintagmelor specifice sârbești și a păstrării pasajelor cu expresii și rugăciuni în slavonă în cadrul textului copiilor târzii supuse cercetării sale, într-o perioadă în care aceasta nu mai constituia limba noastră de cult.

² *Istoria împăraților a Alexandrului celui mare din Makedonie, și a lui Darie din Persida*, 1794: 1.

În ceea ce privește publicarea operei, Antonio-Maria Del Chiaro consemna în 1718, printre lucrările tipărite până la acea dată, în Țara Românească, și *Alexandrie sau Istoria lui Alexandru Macedon, în valahă, istorie ce este cu adevărat interesantă, prin, multele legende puse laolaltă* (Del Chiaro 1914: 52). *Dictionarul literaturii române de la origini și până la 1900* (1979: 30) indică chiar anul 1713 ca dată certă a primei apariții, mai mult, atribuind-o lui Antim Ivireanul, idee bazată probabil pe scrierea aceluiași Del Chiaro. În cartea florentinului, imediat după pasajul dedicat Alexandriei, urmează câteva detalii privind o ediție din *Pildele filosofesti*, tipărite într-adevăr de Mitropolitul Antim, în 1713, la Târgoviște, de unde ipoteza autorilor dicționarului devine evidentă. Mai rezervați, Ioan Bianu și Nerva Hodoș, autorii *Bibliografiei românești vechi*, subliniază faptul că Del Chiaro nu arată nici anul, nici locul tipăririi acestei ediții pierdute (Bianu, Hodoș 1903, I: 486).

Biblioteca Națională a României,
Cabinetul de Bibliofilie

În pofida acestui aspect, cea mai veche ediție păstrată, în limba română, cu caractere chirilice, prezentă și în colecțiile Bibliotecii Naționale a României, rămâne cea apărută în 1794, la Sibiu, în tipografia lui Petru Bart, în atmosfera de efervescentă culturală creată de reprezentanții Școlii Ardelene. Purtând titlul *Istoria a Alexandrului celui mare din Makedonie, și a lui Darie din Persida Împăraților*, lucrarea debutează cu un cuvânt-înainte *Către cititorul*, de 7 file, semnat „de bine voituriu Dimitrie Iercovici al Crăieștii din mare prințipat al Ardealului gubernii translator”³, filolog considerat a fi Paul Iorgovici (Predescu 1940: 441), autorul cărții *Observații de limba românească* din 1799, evocate de Heliade-Rădulescu în cunoscuta sa gramatică: „Vrednice de toată laud’ a sânt sfaturile pentru cum să se-îndrepteze limb’ a Rumânească ale D... Iorcovici tipărite la Bud’ a în veacul trecut” (Heliade-Rădulescu 1828: XXXII). Prefața menționată reprezintă o pledoarie pentru lectură, adresată românilor, totodată elogiind strădania întru propășirea neamului, cu care Dimitrie Eustatievici și Gheorghe Șincai „să nevoiesc despre deșteptarea și buna creșterea copiilor celor rumânești [...] multe cărți rumânești, cu vătămarea sănătății, și cu scurtarea vieții sale, pentru

³ *Ibidem*: verso f. [8].

treaba copiilor celor rumânești au făcut, și în tipariu lumii leau dat”⁴. De asemenea, se precizează că „Molnar Doftorul, preste toată osteneala proforii sale încă au făcut o gramatică rumânească foarte frumoasă”⁵. Urmează textul propriu-zis, împărțit în patruzeci și două de capitole, după cum este indicat și la sfârșitul cărții, în sumarul denumit *Scară de cele ce să află întru această Alexandrie*, succesiunea fiind următoarea: *Pentru Nethinav filosoful vrăjitoriul, și cetitoriul de steale; Când au găsit egipteanii stema, și cartea lui Nehtinav; Pentru nașterea lui Alexandru; Pentru visul lui Filip de Alexandru; Când au dat Filip pre Alexandru lui Aristotel să-l învețe; Când au împins Alexandru pre Nehtinav din foișor; Când sau născut calul lui Alexandru Ducipal; Când au apucat Alexandru pre Ducipal de cori; Când au întrebat Filip pre boiarii săi pentru Alexandru; Pentru ostrovul Dalfionului; Când au gonit Filip pre Olimpiada muma lui Alexandru; Când au bătut Anarhos pre Filip, și au luat pre Olimpiada; Când au adunat Alexandru pre toți craii, și domnii; Când au dat toți domnii răspunsul după întrăbarea lui Alexandru; Pentru Darie împărat; Pentru războiul lui Alexandru; Pentru feciorul lui Arhidon; Când au mers la Persida spre Darie împărat; Când au mers Alexandru la Ierusalim; Când au scris Darie carte la Alexandru; Când văzu Alexandru pre Ieremie proroc în vis; Când au mers Alexandru sol la Darie; Când au cetit cartea Darie dela Alexandru; Când au vrut Darie să prinză pre Alexandru; Când au înșălat Alexandru pre Darie, și Darie au trimis carte la Por împărat; Când au trimis Por împărat ajutoriu lui Darie; Când au adus pre Darie cu puțin suflet la Persida; Când au îngropat pre Darie împărat; Când au scris Alexandru carte la mumăsa Olimpiada la Macedonia; Când au început Alexandru al doilea războiu; Când au ajuns Alexandru la o țară cu oameni cu șapte picioire, și cu șapte mâini; Când au ajuns la un munte mare, și văzu un om legat de munte; Când căzu Alexandru pre hotariul lui Por împărat; Când mearsă Alexandru la împărăția muerească; Când au mers Alexandru la Cleofila împărăteasa; Când sau întors la Persida la Rucsanda împărăteasa; Când văzu Alexandru pre un turc cerninduși barba; Când văzu Alexandru împărat, pre un om anume Alexandru, care fugia dela războiu; Când au venit o muiare la Alexandru, și iau părit bărbatul; Când au cerut Dardauș dela Alexandru pentru toți domnii, săi lase săși bagă moșiile; Când au întrebat Alexandru pre Filip, poatei da dela el zile; Cum au murit Alexandru*⁶.

Particularitățile acestei ediții constau în textul, adăugat separat de roman, *Arătări de vreo câteva doftorii, și meșteșuguri*, care descrie leacuri pentru diverse afecțiuni ale omului sau vitelor, precum și sfaturi pentru obținerea cernelurilor. La

⁴ *Ibidem: recto f. [6]*.

⁵ *Ibidem: recto f. [6]*. Este vorba despre lucrarea *Ducerea de mână cătră cinstă și direptate adecă la copii rumuneștii neuniți cei ce în școale ceale mici să învață spre cetanie rănduită Carte*, amintită de asemenea printre cele zece gramatici românești, cunoscute de Heliade-Rădulescu la 1828, cu mențiunea: „A. D. Ioan’ Molnar’ Doctorul’ de ochi, typărită Rumânește cu Nemțește la Vien’a la anul 1788. Aceasta Grămmatică până acum s’adat’ de trei ori la typar” (Heliade-Rădulescu 1828: XXX–XXXI).

⁶ *Ibidem: [281–284]*.

final, se regăsesc versurile explicative ale celor care au îngrijit tipărirea, zețarii și diortositorii, „Mihail Dir, din vestita cetate a Sibiului, și Radu Rogojanul, din Sfânta episcopie a Râmnicului”⁷.

Fondul bibliotecii include și ediții ulterioare ale Alexandriei, care au văzut lumina tiparului în spațiul românesc, începând cu cea de-a doua, tipărită în 1796, de Mihail Strilbițchi, „în târgul Movilăului, între hotariul Rosiei și între al Moldoviei”, având ca anexă *Semne arătate înaintea morții*, până la cele ulterioare, de secol XIX și XX. Între acestea, se remarcă *Istoria lui Alexandru Acum a doao oară tipărită*, din 1824, precum și ediția din 1852, ambele fără locul publicării precizat și care au fost tipărite împreună cu o altă lucrare, intitulată *Vrednica de însemnare întâmplare a patru corăbieri rusești carii au fost stâmtorați de iarnă în Ostrovul Spițberg la anul 1743, și până la scăparea lor au lăcuit acolo între sălbatece șasă ani și trei luni*. Aceasta din urmă reprezintă o prelucrare românească, cu caractere chirilice, a operei lui Pierre Ludovic Le Roy, publicate în limba germană, în anul 1760, dar răspândite sub formă de carte populară, anonimă. Pe parcursul celor 12 file, este relatată povestea naufragiului în ținuturile arctice a unui echipaj de muscali, condus de Alexie Himkof, eforturile acestora de supraviețuire în lupta cu stihiiile și bestiiile naturii, dar și cu neîndurătoarea boală, necunoscută încă la acea vreme, scorbutul. Opera a suscitat interes în rândurile cititorilor români, prin fascinația asupra a ceea ce reprezenta o Terra incognita și, de ce nu, prin finalul fericit al reîntoarcerii protagonistului în mijlocul familiei sale. Textul se încheie prin câteva versuri, cu rimă încrucișată, care elogiază izbânda omului curajos, chibzuit și cu credință în Dumnezeu, inexistente în original (*Cărțile populare în literatura românească* 1963, II: 222), așadar contribuție ulterioară a traducătorului.

Publicul a fost fermecat dintotdeauna de cărțile de tipul celor prezentate mai sus, delectându-se cu lectura savuroasă a faptelor eroice și întâmplărilor fantastice ale personajelor îndrăgite, însă s-a simțit foarte atras și de categoria scrierilor burlești, cu un profund caracter satiric, ce stârnesc hilarul, dar și disprețul față de cei care încalcă regulile buneicuviențe și ale omeniei.

O astfel de lucrare, cu circulație semnificativă în spațiul românesc, este *Esopia*, după cum se intitulează generic culegerea de fabule, atribuite în cea mai mare parte părintelui genului, scriitorul antic Aesopus. Ea începe cu o descriere a vieții legendare a acestuia, de pe când era robul filosofului Xantus, de la care, datorită istețimii sale ieșite din comun, își dobândește ulterior libertatea, devenind apoi sfetnic al împăratului Lichir din Babilonia în disputa cu faraonul Nectenav, și până la uciderea lui mișelescă de către locuitorii orașului Delfi, ofenșați de aprecierea negativă pe care le-o face înțeleptul prin pilda lemnului uscat, cel care, văzut de departe, plutind pe apă, înșeală adeseori privirea.

Opera se regăsește în fondurile bibliofile ale Bibliotecii Naționale a României prin edițiile *Viața și pildele lui Esop*, Buda, 1812; Sibiu, 1816, tipărită de Ioan Bart; Sibiu, 1831 și 1856, ambele proveniind din oficina lui George de

⁷ *Ibidem*: [286].

Clozius, dar și prin alte ediții sibiene din 1862, respectiv 1890, precum și cea din București, din 1878. Numărul fabulelor incluse, printre care *Privighetoarea și cocoșul*, *Vulpea și Leul*, *Pescarii*, *Cel ce făgăduiaște ce nu poate da*, *Bătrânul și Moartea*, se ridică la o sută cinci, fiecare având evidențiat tâlcul său, în pasajele denumite *Învățătură*, ce se dovedesc a fi izvoare de înțelepciune populară.

Totodată, în anul 1857, ieșea de sub teascurile Tipografiei Sf. Episcopii a Buzăului, *Viața și 183 de fabule ale lui Esop, precese de câteva teorii ritoricești asupra scrierilor aligorige, și urmate și de alte câteva fabule dintr'alți autori elini*, la îndemnul episcopului Filotei și având ca motto „Deschide-voiu în pilde ruga mea”, un stih din psalmul davidian 77. Lucrarea reprezintă o adaptare din limba greacă, după cum aflăm din prefața alcătuită de traducătorul și prelucrătorul său, care semnează N.I.D., afirmând astfel „tot ce îmi rămâne de a zice încă este de a recomanda Vieața și fabulele marelui Fabulist – ce a învățat prin pilde lecții de morală, de politică și chiar de religie – acelor cititori, care nu pot gusta pe Autorul în limba lui, sau în traduceri mai perfecte dintr'alte limbi. Priminduo dar cu bună voință, și, culegând dintr'însa tot ce este mai bun, și lăsând, după urmarea albinei celii înțelepte, tot ce este al rătăcirii omenesti și al imperfecțiunii timpului: nu uitați că aceste fabule ce au adus libertatea politicească Autorului lor, pot să aducă libertatea morală a sufletului cetitorului bine voitor asuprit de patimi bântuitoare”⁸.

Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino feciorul lui. O istorie foarte desfătătoare, apărută a doua oară în limba română, cu caractere chirilice, în 1835, la Sibiu, în tipografia lui George de Clozius, constituie o altă carte populară din colecțiile speciale ale Bibliotecii Naționale a României, care se înscrie în clasa creațiilor literare purtătoare ale unui puternic mesaj moralizator. Deși are o vechime considerabilă, izvorând, potrivit lui Cartoian, din legende brahmane și din cea talmudică a regelui Solomon și a demonului Așmedai (Cartoian 1974, II: 454–455), scrierea, răspândită în toate culturile europene, a cunoscut de-a lungul timpului transformări succesive, adaptări distincte, cu vădită amprentă locală, ce au impus, desigur, și metamorfozarea personajelor. Pătrunzând în Italia, ea a constituit sursa de inspirație a scriitorului italian Giulio Cesare Croce della Lira pentru opera bufă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, „Le sottilissime astuzie di Bertoldo”, tradusă în greacă, portugheză, spaniolă, franceză sau germană. Aceasta din urmă s-a aflat la baza primei versiuni românești tipărite în 1799, la Sibiu (*Cărțile populare în literatura românească* 1963, I: 237–238), legate de numele aceluiași Petru Bart și reproduse apoi în ediția secundă, amintită mai sus. Protagonistul este un om simplu din popor, dar șiret, pe nume Bertoldo, care, asemeni eroului Esopiei, provocând în mod deliberat mai multe situații comice, menite a-i pune în valoare ascuțimea spiritului, reușește în final să câștige admirația capetelor luminate, primind în dar un loc de cinste la curtea craiului Longobardiei, din Verona, Alboni, substitutul regelui Solomon, întrucât, aflat într-o situație similară celebrei scene a Judecății, cu excepția faptului că măgul discordiei este de această dată o oglindă, și

⁸ *Vieața și 183 de pilde ale lui Esop, precese de câteva teorii ritoricești asupra scrierilor aligorige, și urmate și de alte câteva fabule dintr'alți autori elini* 1857: verso f. [2].

nu un prunc, alege să împartă dreptatea întocmai scenei biblice, creditând-o cu veritate pe femeia dispusă să renunțe la obiect în favoarea celeilalte. Decizia regelui este însă contestată într-o manieră zeflemitoare de mucalitul Bertoldo, care consideră că acesta s-a lăsat influențat de niște lacrimi, ce pot curge cu ușurință din ochii unei femei.

Narațiunea oferă prilejul unor demonstrații de fină judecată a naturii umane, învinse adesea de păcatul suspiciunii, al curiozității fără margini, caracterului naiv, slab, lipsit de profunzime, ranchiunei sau râvnei de a parveni.

Într-un registru oarecum diferit, apar operele fără construcție satirică, dar cu același țel de a propovădui principiile morale. Totodată, deși substanța lor este de extracție religioasă, sapiențială, acestea constituie cărți laice de tip didactic, care s-au numărat printre opțiunile de lectură ale multor cunoscători de carte români.

Floarea darurilor. Carte foarte frumoasă și de folos fiește căruia creștin, carele va vrea să se împodobească pre sine cu bunătăți. De pe Grecia scoase pre Rumânie în zilele prea luminatului domn Ioann Constandinu Băsarabă Voevod. Cu blagoslovenia prea sff[i]nțitului Mitropolitului Kir Theodosie, tipărită în ediție primă de Antim Ivireanul, la Snagov, în anul 1700, reprezintă o asemenea scriere de învățatură creștină, ce se apropie de romanele populare. Izvorâtă din *Fiore di Virtu*, opera de secol XIII, a călugărului benedictin Tommaso Gozzadini (Cartoian 1974, I: 248), ce a făcut obiectul unor numeroase traduceri și prelucrări, aceasta este prezentă și în literatura noastră medievală, adaptată sub titlurile *Albinușa* sau *Floarea darurilor*. Varianta tipărită de „smeritul ieromonah Antim”, „cu îndemnarea și cheltuiala dumnealui Constandin Păh Sarachinu sin Gheorghie Doctorulu Criteanulu”⁹ – cel care semnează și epistola dedicatorie pentru Domnitorul Brâncoveanu – a fost tradusă din grecește de călugărul atonit Filothei.

Parcurgând cele treizeci și cinci de „capete”, după cum sunt denumite capitolele în cărțile vechi românești, se observă că textul prezintă rând pe rând, virtuțile omului, ca de pildă dragostea, milostenia, adevărul, bărbăția sufletului, înțelepția smerită, fiecare în opoziție cu greșelile săvârșite de acesta: păcatul pizmei, al mâniei, minciunii, înălțării – în sensul laudei de sine și fățarniciei – al trufiei, nesațiului ș.a.m.d., excepție constituind ultimul dar, cel al măsurii, care nu mai formează pereche antitetică cu un viciu în special, asemeni celor anterioare, întrucât, așa cum spune o maximă atribuită lui Platon, redată ca atare în text, „nu iaste nici un lucru viclean, carele să fie cu măsură”¹⁰. De altfel, aceasta este asemuită „corăbiiarului carele îndreptează corabiia de otrage, așa este și Măsura, urmează tuturor darurilor lumii cum să cade întru ceale frumoase, și de cinste lucruri [...] mai apoi de toate bunătățile, precum șade și cărmaciul corabiei”¹¹.

Calitățile și defectele sunt comentate, asociate simbolic, după modelul *Fiziologului*, unor animale reale ori mitologice, însoțite de citate relevante din

⁹ *Floarea darurilor. Carte foarte frumoasă și de folos fiește căruia creștin, carele va vrea să se împodobească pre sine cu bunătăți* 1700: f. de titlu.

¹⁰ *Floarea darurilor foarte folositoare fiește căruia creștin, atâta sufletește, cât și trupește* 1807 169.

¹¹ *Ibidem*: 166.

scrierile biblice, ale clasicilor antici ori ale marilor teologi medievali – Aristotel, Platon, Seneca, Varus, Cicero, Ovidiu sau Sfântul Augustin, Toma d’Aquino, pentru a aminti doar câțiva dintre aceștia – și ilustrate prin povestiri moralizatoare, alcătuind teze ce îmbracă haina unor lecții de viață, binefăcătoare pentru toți aceia care au gustat din mierea cunoașterii acestei cărți, nu întâmplător denumite și Albina.

Exemplarul cu numărul de inventar C 302 402, deținut de Biblioteca Națională, prezintă pe versoul filei [6] o ștampilă, în centrul căreia este înfățișat Sf. Nicolae, iar pe margine înscris textul: „Pecetia Opștii Schitului Cernichi. 1819”.

Faptul că lucrarea s-a bucurat de succes este demonstrat prin retipărirea ei în anul 1807, la Brașov, de către Ioann Henning, cu o *Preadoslovie* compusă de Ioann Stefanovici, parohul bisericii din Bolgarseghiul Brașovului, care invită pravoslavnicii cititori „a să îndulci cu această neprețuită doftorie, cu dovedire din Dumnezeiasca Scriptură, și a tuturor dascalilor, și filosofilor politicești [...] numai cel ce citește să fie cu luare aminte, și să urmeze învățaturii și sfătuirii întru dânsa cu îndestulare așezate, ca albina carea zboară cu mare osteneală, și cu sănătoasă înțelepciune, și luare aminte preste câmpuri și livezi și grădini din floare, în floare, agonisește ei și Hrană folositoare alegând numai ceale mai bune flori care sînt spre

Biblioteca Națională a României,
Cabinetul de Bibliofilie

întrebuințarea ei cea cu folos pre carea toți cei înțelepți o aduc înnainte, în învățăturile sale, pentru pildă, ca și noi să urmăm bărbăției cei cu înțelepciune, și cu mare osteneală a ei”¹². Pe baza însemnărilor marginale manuscrise, se evidențiază circulația tomului: „aceasta carte este alui Veniamin 1828: Decembrie 26” sau „1863 Ianuarie 31 de obște în Sf. Măn. Căldărușani”. Un alt proprietar notează „La leat 1827 Octombrie 1 Zi la 2 ceasuri din noapte seara sau cutremurat pământul”.

La numai un an distanță, în 1808, un alt tipograf brașovean, Friedrich Herfurt, publică din nou lucrarea, reproducând literal prefața preotului Stefanovici. *Floarea darurilor* se numără totodată printre titlurile apărute în officina sibiană a lui George de Clozius, în anul 1834.

Astfel, cele trei ediții menționate completează fondul de carte veche și bibliofilă al Bibliotecii Naționale a României.

¹² *Ibidem*: verso f. [1] – verso f [2].

Se cuvine a fi amintite, în categoria operelor cu conținut instructiv, și cărțile de pietate *Pilde filosofești*, tălmăcite din grecește și tipărite pentru prima dată în românește în 1713, la Târgoviște, de Mitropolitul Antim, și apoi în 1783, în Episcopia Râmnicului, *Alfăvita sufletească* (Iași, 1755; Sibiu, 1803), dar și *Oglinda omului celui din lăuntru. Întru carea fiește carele pre sine se vede. Cunoaște starea sufletului său, și după aceeaia poate iconomisi îndreptarea sa. Pusă înainte în 10 figuri cu arătarea lor*, cea care se apropie cel mai mult de operele populare, având, potrivit lui N. Cartoian, drept prototip culegerea franceză de precepte morale *Miroir des pécheurs*, atribuită misionarilor capucini (Cartoian 1974, II: 292) și circumscrisă literaturii Contrareforme, pentru care imaginea a jucat un rol major, acela de a înlesni receptarea mesajului religios de către publicul mai puțin instruit. Textul primei ediții românești, pus sub teascuri nemțene de către schimonahul Isaia Tipograful la 1834, cu o *Înainte cuvântare către cetitori* a Mitropolitului Veniamin Costachi, reprezintă o traducere din limba rusă, realizată în Sfânta Mănăstire Neamțul. Volumul este ornamentat cu letrine, frontispicii, viniete și zece xilogravuri, semnate „Ieromonah Nazarie, Măn. Neamț, 1833”, ce ilustrează în mod alegoric transformările cunoscute de omul păcătos, care se căiește și permite pătrunderea Duhului Sfânt în sufletul său, acesta devenind „Biserică Dumnezeului celui viu și lăcaș sfintei Troițe”¹³, pentru ca, mai apoi, să cadă iar pradă viciilor, redată simbolic sub forma vietăților care pun stăpânire pe inima sa: păunul, capra, porcul, broasca țestoasă, leul sau leopardul, șarpele și broasca râioasă. Cea de-a opta gravură îl înfățișează pe cel fără de Dumnezeu, aflat pe patul de moarte, înconjurat de demoni, care îl răsplătesc pentru necredință, dăruindu-i zadarnice bucurii materiale. În antiteză, ilustrația finală este dedicată ultimelor clipe din viața celui smerit și drept, vegheat de îngeri. Aceste imagini amintesc de o cunoscută tipologie iconografică apuseană, *Ars moriendi*, apărută în secolul al XV-lea, proprie multor incunabule, sugerând importanța meditației omului asupra morții și a vieții de apoi.

Exemplarul aflat în posesia bibliotecii are în partea de jos a primelor 4 file, următoarea însemnare, cu alfabet chirilic: „Această carte Oglinda inimii sau dăruit de mine smeritul Iust schimonah, la mănăstirea Secul spre a mea veacinică pomenire”, iar pe foaia de gardă *ex-libris*-ul ștampilă al Școlii și Bibliotecii Arhimandrit Chiriac Neculau din Comuna Vânătorii Nemțu.

Editarea tuturor acestor cărți populare se înscrie în programul cultural de factură iluministă, care viza încă din veacul al XVIII-lea emanciparea națională a românilor. Astfel, prezentul demers bibliografic, prin istoricul edițiilor, citarea predosloviilor și a însemnărilor manuscrise, relevă elemente din practicile și prioritățile de lectură existente în epocă, ce pot contribui la conturarea climatului intelectual și la deslușirea gustului literar al acelor timpuri.

¹³ *Oglinda omului celui din lăuntru. Întru carea fiește carele pre sine se vede. Cunoaște starea sufletului său, și după aceeaia poate iconomisi îndreptarea sa. Pusă înainte în 10 figuri cu arătarea lor* 1833: text prezent în legenda celei de-a cincea ilustrații.

Repererele bibliofile din colecțiile Bibliotecii Naționale a României, semnalate în rândurile de mai sus, subliniază menirea fiecărui for instituțional, deținător al valorilor documentare naționale, de a asigura prezervarea și promovarea acestora, astfel încât cunoașterea și recunoașterea specificului patrimoniului nostru cultural scris să devină o certitudine.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu, Grigore, 1997: *Satire și fabule*, Craiova, Hyperion.
- Bianu, Ioan. Hodoș, Nerva, 1903–1944: *Bibliografia românească veche*, vol. I–IV, București, Editura Socec.
- Cartoian, Nicolae, 1922: *Alexandria în literatura românească: noi contribuții*. București, Editura Cartea Românească.
- Cartoian, Nicolae, 1974: *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I–II, București, Editura Enciclopedică Română.
- Cărțile populare în literatura românească*, 1963, vol I–II, ed. îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, București, Editura pentru Literatură.
- Chițimia, I. C., 1972: *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, Editura Academiei RSR.
- Del Chiaro, Anton-Maria, 1914: *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, nuova edizione per cura di N. Iorga, București.
- Dicționarul literaturii române de la origini și până la 1900*, 1979, București, Editura Academiei RSR.
- Floarea darurilor. Carte foarte frumoasă și de folos fiește căruia creștin, carele va vrea să se împodobească pre sine cu bunătăți*, 1700, tipograf Antim Ivireanul, Snagov.
- Floarea darurilor foarte folositoare fiește căruia creștin, atâta sufletește, cât și trupește*, 1807, ed. a 2-a, tipograf Ioann Henning, Brașov.
- Giurescu, C. C., 1926: *Un manuscris miscelaneu*. în „Revista istorică”, anul XII, nr. 10–12, p. 311–313.
- Heliade-Rădulescu, Ion, 1828: *Gramatica românească*, Sibiu.
- Heliade-Rădulescu, Ion, 1864: *Dispozițiile și încercările mele de poezie*, în „Curier de ambe sexe”, ed. a 2-a, periodul II, p. 117–122.
- Istoria a Alexandrului celui Mare din Makedonie, și a lui Darie din Persida Împăraților*, 1794, Sibiu, Tipografia lui Petru Bart.
- Istoria lui Alexandru acum a doao oară tipărită*, 1824, [S. l., s. n.]. Cuprinde și: *Vrednica de însemnare întâmplare a patru corăbieri rusești carii au fost strămtorați de iarnă în Ostrovul Spițberg la anul 1743, și până la scăparea lor au lăcuit acolo între sălbatece șasă ani și trei luni.*
- Oglinda omului celui din lăuntru. Întru carea fiește carele pre sine se vede. Cunoaște starea sufletului său, și după aceeaia poate iconomisi îndreptarea sa. Pusă înainte în 10 figuri cu arătarea lor*, 1833, Neamț, în Sf. Monastire Neamțul.
- Predescu, Lucian, 1940: *Enciclopedia Cugetarea*, București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafraș.
- Râpă-Buicliu, Dan, 2000: *Cartea românească veche: studia bibliologica*, Galați, Editura Alma.
- Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino feciorul lui. O istorie foarte desfătătoare*, 1835, Sibiu, Tipografia lui Gheorghie de Clozius.
- Vieța și 183 de pilde ale lui Esop, precese de câteva teorii ritoricești asupra scrierilor aligorice, și urmate și de alte câteva fabule dintr'alți autori elini*, 1857. Buzău, Tipografia Sf. Episcopii Buzău.
- Zgraon, Florentina, 2000: *Un manuscris pierdut și regăsit al Alexandriei*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. 51, nr. 2, p. 508–518.

ABSTRACT

Being the result of a documentary research in bibliography, this paper aims to bring to light literary and bibliophilic treasures found among the first Romanian fiction books and nowadays kept within the National Library of Romania patrimony.

Therefore, the National Library of Romania purpose is to ensure the unceasing existence of its valuable documents included in the national thesaurus and to perpetuate the Romanian cultural spirit through the ages.

Among its collections, it can be distinguished the Romanian bibliophilia consisting in old and rare books, undoubtful evidence of the written culture in our country. Although this documentary fund covers most of all religious themes due to the local editorial activity, undertaken particularly by the clerics, still it comprises several folk literary works, in first or later editions, such as *Alexandria*, *Esopia*, *Floarea darurilor*, *Viața lui Bertoldo*, *Halima*, *Pilde filosofești*, *Oglinda omului celui din lăuntru*, printed in XVIII – XIX centuries.

Representing successive vernacular translations and abridgments in many cases of intermediary slavic versions and not very often of the Byzantine, Italian or German original, these writings have blended in with the cultural mentality, folklore and local spirit, achieving authenticity and resemblance to the Romanian real life from that time.

This bibliographic study makes reference to adventure or satirical novels, sapiential but laic books, in the same time revealing the reading priorities and practices of the period that should contribute to shaping the intellectual climate and highlight the literary taste of those centuries.

Keywords: Romanian old printed books, national documentary heritage, folk literature, editorial programme and reading practices in the XVIII–XIX centuries.